

SZÁMŰZENDŐ FAJNAK SZÁMÍTOTT

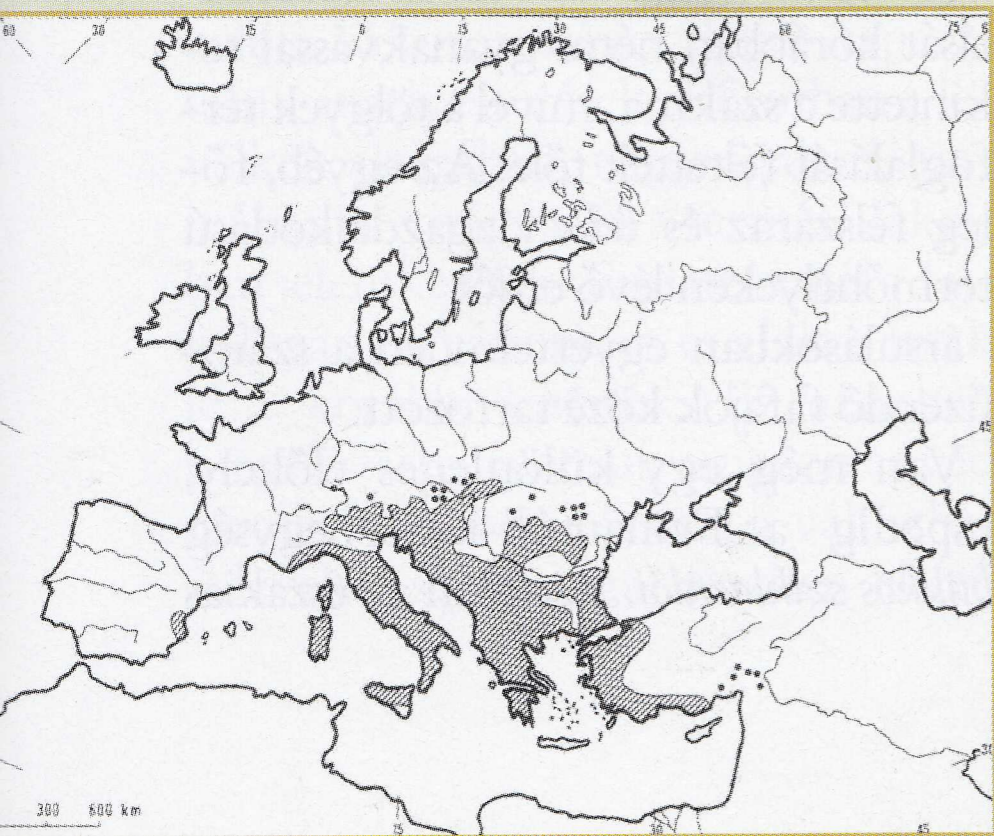
A hazánkban őshonos három kőrisfaj közül a virágos kőris volt az erdészek „mostohagyermeké” csenevész termete és sűrűn elágazó, bokorszerű formája miatt. Szerepe napjainkra főleg az ökológusok szemében felértékelődött, mivel a dolomit kopárok fekete- és erdeifenyővel való beültetése sok helyütt pusztul, s helyüket fokozatosan átveszi a sokkal életképesebb virágos kőris. E pozitív példát legföljebb a tengerentúlról betelepített amerikai kőris árnyékolja be, mely „elszabadulva” mára ártereiink egyik inváziós fajává vált.

A kőris nemzetségbe (*Fraxinus*) jelenleg 43 fajt sorolnak, amelyek az északi félteke mérsékeltövi és szubtrópusi területein fordulnak elő. Közülük 15 faj tartozik az ősbibb bélyegeket (például párta megléte, rovarbeporzás, végálló virágzat) mutató *Ornus* szekcióba, amelyek a virágos kőris kivételével Kelet-Azsiában élnek. Maga a nemzetség-név a latin köznyelvben is ezt a rokonságot, pontosabban a magas kőrist és a vele gyakran összetévesztett keskenylevelű kőrist jelentette. Mint a legtöbb európai fafaj ma is érvényes tudományos nevét, úgy a virágos kőrisét is Linné adta, az *Fraxinus ornus*.

Törpítve

Nyelvünkön a Tihanyi alapítólevelében említik először a kőris szót egy összetételben: „*usque ad magnam uiam, que dirigitur in keuris tue*”, azaz 'a nagy útig, amely Kőristő felé vezet'. Közsóként 1193-ban adatható *keures*-ként, az 1305 körül összeállított Besztercei Szójegyzékben és az 1405 körül írott Schlägli Szójegyzékben már *keres* fa megjelölést találunk. A *kőris* fanév a nyelvészek

A virágos kőris elterjedési területe

Teljes virágzásban (FOTÓ: FRANK NORBERT)

szerint ótörök eredetű, a magyar nyelvbe még a honfoglalás előtt kerülhetett.

A virágos kőris viszonylag rövid életű, a 80–100 évesnél idősebb egyedek ritkák. Termete az elterjedési területén belül észak–déli irányban nő, az északi részekben csak ritkán éri el a 15 méter magasságot, míg Dél-Európában gyakran meghaladja a 20 méter nagyságot. Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy az évszázadokon keresztül gyomfának tartott virágos kőrist – különösen a jobb termőhelyeken – igyekeztek visszaszorítani, s így hazánkban is e fajnál a „letörpítés” jelensége figyelhető meg. A sekély termőrétegű, tömör alapkőzetű talajokra visszaszorított egyedek – esetenként a többszöri sarjztatás és a

vadok tartós kártételének hatására – alig érik el a 10 métert, inkább cserjésedő formában léteznek.

Törzse hajlott, szabálytalan növekedésű, rövid és hamar, fokozatosan vastag ágakra bomlik, ezért sem becsülték az erdészek ezt a fafajt hosszú ideig. Felfelé irányuló ágainál gyakori a villás elágazás, ami azért következik be, mert az az évi hosszúhajtás végén hozza virágzatait, s így csak a párosan álló oldal-, illetve hónaljgyegekől tud tovább nőni. Az is előfordulhat, hogy a vegetatív hajtás elveszti csúcsrügyét például vadragás miatt. A gyakori villás elágazás szintén nem növelte népszerűségét az erdészkörökben.

Rügye gyakran vörhenyes
(FOTÓ: KORDA MÁRTON)

Koronája tojásdad alakú, fiatal korban laza, idősebb korban besűrűsödő, melynek az a magyarázata, hogy idővel egyre több rövidhajtást hoz, illetve a hosszúhajtás ízközei egyre rövidebbek lesznek. A fa gyakran aszimmetrikus, a faj erős fényigénye miatt a nagyobb megvilágítás irányába nő. Kérge alapján könnyű felismerni: sötétszürke, sokáig sima marad, idős korban rücskösen repedezik, esetenként világos foltokkal tarkított is lehet. Gyökérzete – részben a termőhelyi szélsőségek miatt – nem hatol mélyre, támasztógyökerei vastagok, a felszín közelében sűrűn szétágaznak.

Poligámia jellemzi

Sokszor esünk abba a hibába, hogy a nehezen meghatározható fajokat is egyetlen bélyeg alapján próbáljuk felismerni, egymástól elkülöníteni. Így van ez a kőriseknél is, ahol sokan a rügy színére összpontosítanak. A virágos kőris rügyei ezüstszürkék, sokszor vörhenyesek, de esetenként előfordul halványbarna rügyszín is!

A kőrisekre jellemző páratlanul szárnyalt levelek e fajnál 5–9, rendszerint 7 levélkéjűek, melyek rövid nyelűek, lemezük kissé bőrszerű, felül fénylő, ami a faj szubmediterrán elterjedésével és szárazságtűrésével hozható kapcsolatba. A levélke fonáka világoszöld, a főér alsó szaka-sza rozsdás szőrű, utóbbi egy idő után le is kophat, s ez is megtévesztő lehet.

Jellemző viszont a barázdált levélgerinc, amely felső részén gyakran térdesen meghajlik. Lombozata ősszel sárgára vagy ibolyászörökre színeződik, előfordulásai a tájban ilyenkor jól kirajzolódnak.

Május első felében is könnyű mesziről megismerni e fafajt, mivel lombfakadás után 10–20 centiméter hosszú bugában nyíló sárgásfehér virágai összetéveszthetlenné teszik a többi kőrisfajjal. A virágok ivari megoszlására a poligámia jellemző, azaz vannak egyivarú (porzós vagy termős) és kétivarú virágok is, a fiatal fákön csak porzósak találhatóak. Édeskés illatú virágait – a hazánkban előforduló testvérfajokkal ellentétben – rovarok porozzák be.

A bükkal a börcökön

Elterjedési területe Spanyolország keleti partvidékétől Északnyugat-Anatóliáig húzódik, a földközi-tengeri szigetek és félszigetek nagy részén megtaláljuk. Az északi határt az Alpok déli lába, Magyarország középhegységrendszere és az Erdélyi-szigethegység jelöli ki, ettől északra csupán néhány szórvány előfordulása ismert. A délkelet-európai karszterdők jellemző faja, ahol főként a molyhos, a magyar, a cser-, a karmazsin- és a magyaltölgygel, a keleti és a komlógyertyánnal elegyedik.

Hazánkban a dombvidékek s még inkább a középhegységek fafaja. A síkvidékeket elkerüli, mert az alföldi kontinentális klíma szélsőségeit – akárcsak a cser – nem kedveli. A Dél-Dunántúlon a Kapostól és a Siótól délre gyakori faj, de a laza alapkőzetű (főleg löszalkotta) tájakon visszaszorulása látványos például a Balaton és a Kapos

Bőrszerű levelei a szárazságtűrését fokozzák

(FOTÓ: KORDA MÁRTON)

között. A szubmediterrán klímahatás alatt álló Dunántúli-középhegységben szintén gyakori, ugyanakkor az Északi-középhegységben az erősödő kontinentális klímahatás miatt természetes úton csak a Bükkig jutott el, itt és ettől keletre csupán ültetett és elvadult példányai találhatóak. Hasonló megjelenésű a Soproni-hegységben is.

Mivel melegigényes faj, az elterjedési terület északi részén – így hazánkban is – elsősorban délies kitettségekben, könnyen felmelegedő talajokon fordul elő. Nálunk főként mészkő és dolomit alapkőzetben jelenik meg, ritkábban andeziten, bazalton, löszön és márgán is felfedezhetjük. Közép-Európa déli felében elsősorban nagy hőigénye köti a mészkőhöz és a dolomithoz, Dél-Európában viszont szilikátos alapkőzetben kialakult talajokon is gyakori. (Ugyanez a jelenség a feketefenyő esetében is szembe tűnő!) Melegigényének tudható be az is, hogy a hegységekben nem emelkedik magasra.

A nagy szárazságtűréssel kapcsolatos vízháztartási stratégiája meglehetősen sajátos. Rendes fejlődéséhez csapadékos nyár eleji időszakot igényel, a talaj fokozatosan csökkenő vízkészletét intenzíven szétágazó, sűrű gyökérzete jól tudja hasznosítani. A nyár második felében fellépő száraz időszakban párologtatása minimumra csökken, jelentős vízvesztést is képes elviselni anélkül, hogy lombozata károsodna.

Élőhelyein való előfordulását vagy hiányát és gyakoriságát hazánkban jelentősen befolyásolják a korábbi évszázadok tájhasználati, továbbá tartósan negatív erdészeti megítélése. Szakmai körökben a *bokorerdők* fafájának tartják a molyhos tölgygel együtt, a korábbi legettetésről vagy a fenyvesítésről megmaradt állományok mészkövön, dolomiton, andeziten, bazalton egyaránt előfordulnak, s az egyik legfajgazdagabb életközösségünknek számítanak.

Másik fontos élőhelye a *mész- és melegkedvelő tölgyesek*, ám ezt az előfordulását korábban némi gyanakvással tekintette a szakma, mivel a tölgyek terfoglalását féltették tőle. Az egyéb, főleg felszáraz és üde vízgazdálkodású termőhelyeken lévő erdő

ársulásokban egyértelműen a száműzendő fafajok közé tartozott.

Van még egy különleges élőhely, és pedig a Dunántúli-középhegység *bükkös sziklaerdői*. Ezekben az északias

2–3 centiméteres lependéktermése
már július végén beérik
(FOTÓ: KORDA MÁRTON)

kitettségű, dolomit börcökön (bérceken) álló állományokban a virágos kőris együtt fordul elő a bükkal, s a két fafaj tartósan megmarad egymás mellett. Az utolsó jégkorszak utáni mogyoró- és tölgykorban ugyanis a virágos kőris uralta ezeket a termőhelyeket, majd a bükk fafaj is megérkezett ide, de mivel ökológiai tekintetben határhelyzetben van, ezért nem tudta kiszorítani árnyékával a fényigényes virágos kőrist.

Különösen a bokorerdők, mész- és melegkedvelő tölgyesek helyére korábban kiterjedten telepített feketefenyvesek és kisebb mértékben ültetett erdeifenyvesek állományaiba – a nemkívánatosság ellenére – igyekezett visszaszivárogni a virágos kőris, mivel a két említett fenyőfaj koronája a korrallal egyre jobban lazul, s állományaik egyre alacsonyabb záródásúak, így több fényt engednek be, ami kedvez e fény- és hőigényes fajnak. Ebből adódóan a Keszthelyi-hegységben és a Balaton-felvidéken az utóbbi időkben tapasztalható látványos fenyőpusztulás miatt a pionír jellegű virágos kőris ökológiai szerepe kezd felértékelődni!

Mecsek, a gömbölyded

A virágos kőris esetében erős fajon belüli változatosságot lehet tapasztalni, amely eltérések elsősorban a levélké alakjában, nagyságában, számában, a virágzat és a termés alakjában jelentkeznek. Emiatt ennél a fajnál számos változatot és alakot írtak le a korábbi kutatók. Ez azonban megtévesztő, mert ugyanazon egyed esetében részben a korrallal is változhat a levelek sajátossága, részben eltérő

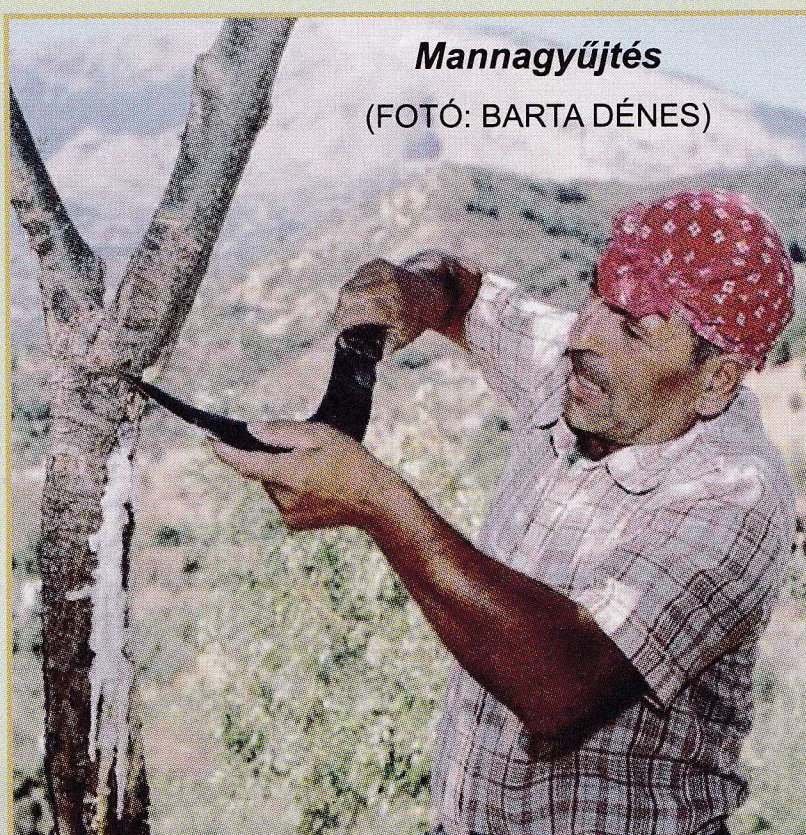
tulajdonságú (például keskenyebb vagy szélesebb) leveleket találunk ugyanabban az időpontban a generatív és a vegetatív hajtásokon.

Kultúrváltozatai közül nagy népszerűségnek örvend az 1970-ben szelektált „Mecsek” fajta, amely koronája gömbölyded, majd idővel kissé lapított lesz. Kiváló várostűrőse folytán egyre gyakrabban alkalmazzák, a gömbökac helyettesítésére is alkalmas. A hullámosan görbült ág- és gallyrendszerű „Laakoon” 2000 óta gazdagítja a fajtaválasztékot, míg az egyenes törzsű, átmenő sudarú, szabályos koronájú, utcafásításra alkalmas „Pilis”-t 2007-ben szelektálták, s térhódítása várható a jövőben. Várostűrőseivel, gazdag virágzásával és szép őszi lombszínéződésével a virágos kőris egyre fontosabb parkfa lesz.

Lassabban nő, mint a magas kőris vagy a magyar kőris, ezért évgyűrűi keskenyebbek azokénál. Fáját korábban a bognáripár hasznosította, sarjait Dél-Európában szőlőkaróként vagy gyümölcstámként értékesítik. Noha faanyaga – a többi kőriséhez hasonlóan – kedvező tulajdonságú, kis fatömege miatt iparilag nem hasznosítják. Ellene szól az is, hogy a görbe, erősen ágas törzse nehezen feldolgozható, így manapság inkább tűzifaként értékesítik.

Ha megszólal a mannaharang

Az év fája ismert másik neve, a *mannakőris* arra utal, hogy ez a növény is szolgáltat mannat. Arról még ma is folyik a szakmai vita, hogy pontosan mi is az a bibliai manna. Mózes II. könyvében az alábbiakat olvashatjuk: „Reggel pedig harmat hullott a táborra körökörül. Amikor fölszikkadt a lehullott harmat, apró szemcsék borították a pusztát, mintha apró dara lett volna a földön. ...

Mannagyűjtés
(FOTÓ: BARTHA DÉNES)

A „Mecsek” fajta egy szép példánya
(FOTÓ: TÓTH PÉTER)

Mózes megmondta nekik, hogy ez az a kenyér, amelyet az Úr adott nekik eledellül. ... Izráel háza mannának nevezte el azt. Olyan fehér volt, mint a koriander-mag, íze pedig olyan, mint a mézeskalácsé.” Egyesek szerint a mannatamariska (*Tamarix mannifera*), mások szerint a tevetövis (*Alhagi maurorum*) lehetett ez a növény. Ugyanakkor a botanikai munkásságáról is híres Löw Immánuel rabbi a manna forrását teljesen másként képzelte el, szerinte a *Lecanora esculenta* ehető zuzmófaj lehetett a manna. (Ez a zuzmó Perzsia és Kisázsia területén honos, s kiszáradt telepeit óriási tömegben szállítja a szél.)

Tény, hogy sok növény szolgáltat mannat. Így több eukaliptuszfaj mellett a virágos kőris is, amelynek sima kérgén keresztül gyakran szívogat a mannakabóca (*Cicada orni*), s a szívás nyomán csordul ki az édes nedv. Ezt felismerve a XV. századtól Dél-Itáliában, a XVII. századtól Szicíliában nagy területeken kezdték ültetni a virágos kőrist. 7–12 éves korától fogva 20–30 éves koráig a 8–10 centiméter átmérőjű törzseken júliusban és augusztusban a kérgen bemetszéseket végeztek, amelyen keresztül barna váladék préselődött ki. Ez aztán a levegőn sárgásfehérré vált és megkeményedett, melyet összegyűjtöttek. Mivel a manna vízdékony, ezért e területeken őrt alkalmaztak, aki eső közeledtén megszólaltatta a mannaharagot, melyet hallván gyorsan összegyűjtötték a mannat. A jó manna kevés cukrot és legalább 75 százalék mannitot tartalmaz, s édeskés ízű és kellemes méz illatú – köhögés ellen és enyhe hashajtónak használták. A mannitot cukorbetegség esetén cukorhelyettesítő szerként is alkalmazzák.

BARTHA DÉNES